

ФОРМУВАННЯ ВЛАСНОГО МОВЛЕННЯ КЛІЄНТА В РЕЗУЛЬТАТІ ПСИХОТЕРАПІЇ

У статті розглядається роль мовлення та його різних видів у процесі змін клієнта в результаті психотерапії. Уводиться поняття «власне мовлення».

Ключові слова: мовлення, текст, психотерапія.

К.В. Седых

ФОРМИРОВАНИЕ СОБСТВЕННОЙ РЕЧИ КЛИЕНТА В РЕЗУЛЬТАТЕ ПСИХОТЕРАПИИ

В статье рассматривается роль речи и ее разных видов в процессе изменений клиента в результате психотерапии. Вводится понятие «собственная речь».

Ключевые слова: речь, текст, психотерапия.

K.V. Sedykh

FORMATION OF OWN SPEECH OF THE CLIENT AS A RESULT OF PSYCHOTHERAPY

The article discusses the role of language in its different forms in the process of change as a result of the client therapy. Introduced the concept of "private speech."

Key words: speech, text, psychotherapy.

Як відомо, досвід перебування і переживань як клієнта, так і терапевта в процесі психотерапії є досвідом глибоко суб'єктивним і знання, отримані при перебуванні в «колодязі», в «потоці», в атмосфері со-буття і інтимності є такими, що важко піддаються осмисленню і вербалізації. Цінність цього переживання є і формою для зцілення і змін, і невід'ємною, головною ознакою психотерапії (мабуть саме це переживання К. Людевіг називав красою психотерапії). З іншого боку, для повноти осмислення механізмів і факторів змін необхідно перейти в іншу площину – площину професійного (наукового) аналізу. І методи і результати цього аналізу будуть зовсім іншими, ніж самі переживання та їх опис.

Як відомо, мовлення може бути – для себе, для інших, для себе через інших. Отже, є спілкування з іншими людьми, а є спілкування із собою. В цій статті ми розглянемо те, яким чином діється і розвивається спілкування із самим собою, але в присутності і за допомогою іншого – тобто те, що відбувається в психотерапії.

Гіпотеза нашого дослідження. В психотерапії зміни у клієнта відбуваються за наступною схемою: розгортання внутрішнього мовлення, переходи від думки до слова, потім від внутрішнього мовлення і вивільнення егоцентричного мовлення через психотерапевтичний діалог до створення монологу, а потім зміни в самому монолозі клієнта знову через діалог і засвоєння клієнтом шляхом інтеріоризації нового монологу про себе. **Об'єкт** дослідження – розвиток власного мовлення клієнта в процесі психотерапії. **Предмет** дослідження – взаємозв'язок різних видів мовлення як механізму змін у внутрішньому просторі клієнта.

Базис семіотики як науки про знаки та їх функції в житті суспільства були закладені Ч. Пірсом та Ф. де Соссюром ще на початку 20 сторіччя. У 50-тих роках Якобсон запропонував універсальну схему комунікативного акту, що дозволило інтегрувати в рамках єдиної моделі дуже різні форми знакового спілкування: від мови у власному розумінні цього слова до різних видів художньої діяльності і несловесних комунікативних систем. К. Леві-Стросс показав можливість і ефективність залучення категорій структуральної лінгвістики до опису міфу і ритуалу. Р. Барт здійснив семіотичний аналіз явищ повсякденного життя і показав їх знакову природу в якості культурних «міфів»[3]. З точки зору сучасної теорії систем, саме мова виступає упорядковувачем соціальних систем, таким чином сама комунікація породжує і підтримує комунікацію.

Ми думаємо, що для людини як окремої аутопоетичної системи мова також є впорядковувачем, і саме мова і внутрішня комунікація породжує і структурує особистість. При дослідженні позасвідомого, яке репрезентує себе через мову, Фрейд вважав, що ухопити та описати його можна лише тільки використовуючи ту мову, якою говорить позасвідоме. Щоб зрозуміти внутрішню мову і внутрішнє мовлення звернемося до теорії Виготського.

Розгортання мовлення. Під час терапії ми спочатку вислуховуємо заготовлену Історію клієнта, яка створена за законами формальної логіки, художнього оповідання та лінійно-детермінованої послідовності (за Кантом саме так працює наша свідомість – лінійно-детерміновано). Потім, коли клієнт вже готовий піддати сумніву складену історію і заглибитися у свій внутрішній світ, виникає наступ-

на проблема – складність висловити свої думки. Для розуміння складності процесу перетворення думки в слова і мовлення звернемося до теорії Виготського про відношення між різними видами мовлення, між мовленням і мислення. Так, відомо, що думка завжди є більш цілим, значно більшим за своєю протяженністю та об'єму, ніж окреме слово. Те, що в думці існує симультанно (цілісно), у мовленні розгортається sukcesивно (послідовно, дискретно). Думка не співпадає не тільки зі словом, але і зі значенням слів, в яких вона виражається, шлях від думки до слова пролягає через значення. Завжди в нашому мовленні є «задня» думка, скритий підтекст. Перехід від думки до слова є непрямим, складним. Думка зовнішню опосередковується знаками, а внутрішню – значеннями. Будь-яка думка намагається об'єднати щось із чимось, має рух, розгортання, створює відношення між чимось і чимось. Одиниці думки і мовлення – не співпадають (це – єдність, але не тотожність). Думка має свій особливий склад та рух в порівнянні і рухом мовлення. Жива фраза, сказана живою людиною, завжди має свій підтекст, за яким приховується думка.). В терапії, через наратив клієнта ми намагаємось зрозуміти і «спіймати», той згорнутий клубок думки. Отже, досвід і знання людини закодовані в її мисленні у формі і образу, і символу, і дії, тобто думка – нерозчленоване поєднання, нашарування дії, образу, символу. Таким чином, *думка не виражається у слові, але звершується у ньому.*

Внутрішнє мовлення. Генезис внутрішнього мовлення відбувається з егоцентричного мовлення і зовнішнього мовлення. Мовлення дитини – егоцентричне. У внутрішньому мовленні спостерігається скорочення слів – аж до перших букв. Законом внутрішнього мовлення є опускає підмет і складатися із одних присудків (предикатів). Внутрішнє мовлення – це мовлення майже без слів, воно відбувається через оперування семантикою – значеннями. В мовленні існує особистісний внутрішній план мовленнєвого мислення, який опосередковує динамічні стосунки між думкою і словом. Коли внутрішній зміст думки може бути нерідко в інтонації, мовлення може виявити саму різну тенденцію до скорочення і ціла розмова може відбутися за допомогою одного тільки слова. Л.Виготський виділяв основні особливості семантики Внутрішнього Мовлення [1]:

1. Переважання смислу слова над його значенням.
2. Аглютинація (злипання) слів як спосіб утворення єдиних складних слів для вираження складних понять.
3. Об'єднання смислів – вони вливаються одне в одне і впливають одне на одне.

У Внутрішньому Мовленні – слово – це концентрований згусток смислу. Смисл слова – динамічне, текуче, складне утворення, яке має декілька зон різної стійкості. Значення – тільки одна із зон того смислу – в контексті мовлення і до того ж, зона найбільш стійка, уніфікована і точна. Чудовим прикладом незалежності слова від смислу є, скажімо, брехня.

В процесі розвитку у дитини генеза мовлення (за Л.Виготським) виглядає наступним чином: Зовнішнє мовлення (спочатку без розрізнення значень) – Егоцентричне мовлення (коли дитини вголос озвучує свої дії; егоцентричне мовлення стає засобом мислення і починає виконувати функцію утворення плану вирішення задачі, що виникла в поведінці) – Внутрішнє Мовлення – Усне Мовлення (Діалог і Монолог) – Письмове Мовлення [1].

Оскільки, словесні значення у внутрішньому мовленні – це завжди ідіоми, що не перекладаються на мову зовнішнього мовлення, це завжди індивідуальні значення, зрозумілі тільки в площині внутрішнього мовлення, яке повне «ідіотизмів», як і елізій, і пропусків (розривів), то виникає суттєве утруднення його для «перекладу» на зовнішнє мовлення. Перехід від внутрішнього мовлення до зовнішнього – це переструктурування мовлення, перетворення самобутнього та своєрідного синтаксису, смислу та звукового строю внутрішнього мовлення в інші структурні форми, притаманні зовнішньому мовленню. За Виготським, відбувається перетворення предикативного та ідіоматичного мовлення у синтаксично розчленоване та зрозуміле для інших мовлення.

Отже, Внутрішнє Мовлення, Зовнішнє Мовлення, Усне Мовлення, Письменне мовлення, Діалог, Монолог – це різні системи, кожна з яких має окрему структуру і побудована за іншими правилами. Так, Внутрішнє Мовлення – аутентичне; Зовнішнє Мовлення – контекстуальне і соціальне (наявність Іншого); Пи-

сьмове мовлення – окремий продукт (монолог) – дзеркало, таке вираження себе, коли ти стаєш іншим в цьому монологі, в цьому монологі відбувається діалог із собою як з Іншим. Діалог – найбільш природна форма мовлення, він є композиційно простим, своє справжнє буття мова виявляє у діалозі. Це і явище природи і культури. Монолог – вища, більш складна форма мовлення, він є композиційно складним, історично монолог розвивається пізніше, ніж діалог.

В результаті психотерапії відбувається розгортання внутрішнього мовлення у монолог через діалог. Таким чином, завдання психотерапії - вивести внутрішнє мовлення назовні, і тим самим відділити різні нитки з клубка і після монологу, що розгорнувся, ставши собою Іншим повернути це нове у своє внутрішнє мовлення і це буде вже Інше внутрішнє мовлення.

За сучасними уявленнями теоретиків системного підходу розгорнута розумово-мовленнєва внутрішня комунікація представлена через операції ОПО (опис, пояснення, оцінка). ОПО створюють певні базові конструкти (афективно-когнітивні утворення) і є стереотипними, набір який описує, пояснює і оцінює людині себе, інших, події життя – вельми обмежений. В процесі терапії відбувається зміна ОПО.

Схема внутрішніх перетворень ОПО (опису, пояснення, оцінки) клієнта виглядає наступним чином: Усне Зовнішнє Мовлення (сформований готовий наратив) – Діалог з терапевтом – розгортання внутрішнього мовлення – діалог з терапевтом – розгортання егоцентричного мовлення – діалог з терапевтом - новий зовнішній Монолог – запис нового монологу у Внутрішнє мовлення.

Тобто, у процесі терапії на першому її етапі відбувається процес, *зворотній процесу індивідуального генезису мовлення, а потім – відповідний генезису мовлення, але ці процеси стають можливими тільки завдяки переплетенню різних етапів цього процесу з постійним терапевтичним діалогом.*

Тепер ми можемо ввести поняття **«власне мовлення»**: це всі види мовлення у окремої людини, які мають спільне між собою і неповторне унікальне. Тому саме довготривала терапія розвиває і розширює ідентичність через збагачення власного мовлення клієнта.

Терапевт навчається говорити на мові свого клієнта, і, одночасно, навчає клієнта «своїї» терапевтичної мови, розрізняє і досліджує ментальні конструкції клієнта і одночасно, пропонує та інформує клієнта щодо певних терапевтичних конструкцій. де терапевт є для клієнта наполовину умовною фігурою, дійсно дзеркалом для самого себе. Це характерно і для будь якого іншого спілкування «відзеркаль мене в собі» (це відбувається тому, що людина без наявності дзеркала може побачити сама себе лише окремими фрагментами і ніколи не бачить своє обличчя. Мабуть тому інші люди бачать нас з різних боків і в переносному і в прямому сенсі, а ми себе –ні. Ми бачимо себе через уявлення інших і створюємо міф про самих себе).

Розвиток «власного мовлення» клієнта призводить у свою чергу до розвитку думок, зміни ментально-афективних конструкцій та розширення його ідентичності. Так, у К. Роджерса, фактично описаний процес розгортання клієнтом свого Внутрішнього Мовлення і тих думок, що стоять за словами, і розвиток власного мовлення. Психотерапевт задає питання аби розгорнути Внутрішнє Мовлення і зрозуміти, що саме стоїть за словами клієнта, які думки і почуття. Завдяки цьому інтегруються процеси уяви, пам'яті, мислення та емоцій і відбувається розгортання історії клієнта в повнішому обсязі та з відновленням чуттєвої тканини його власного досвіду.

Зовнішнє мовлення людини у спілкуванні з іншими виникає для задоволення певних потреб, це представлено у схемі: Потреби, потяги, інтереси, афекти — мотив — думка — значення слова — саме слово — зовнішнє мовлення. В психотерапії спостерігається як ця послідовність, так і зворотна, від зовнішнього мовлення до виявлення потреб і потягів людини. Для цього необхідно розшифрувати зашифровані послання клієнта. Це стає можливим тоді, коли долаються розриви, наявні у свідомості. Можна виділити декілька рівнів, де у свідомості постійно з'являються розриви.

1. Рівень: між думкою і значенням слова; між значенням слова і самим словом; у внутрішньому мовленні.

2. Рівень: між Внутрішнім Мовленням і Зовнішнім Мовленням.

3. Рівень: між відчуттями, сприйманням, почуттями і Словом (в нашій мові, навіть у літературній і науковій взагалі набагато менше слів для визначення відчуттів і сприймання, ніж самих різновидів відчуттів і сприймання); між відчуттями, сприйманням, емоціями і мисленням.

Отже, завданням психотерапії можна вважати подолання розривів у свідомості клієнта. Розгортання внутрішнього мовлення і розвиток Власного мовлення через подолання розривів у клієнта під час психотерапії можна помітити через автентичність і глибину переживань, які проявляються у його висловлюваннях і є чуттєвим відображенням власного пережитого досвіду (маркери цього відомі – це: інтонація, тон голосу, голосність, паузи, міміка, розірваність мовлення замість чіткості і плавності, зміни голосу і темпу мовлення. Це свідчення інтимності і хвилювання від цього: «я впускаю вас у свій внутрішній світ». Це надає відчуття справжнього і заворожує, і є показником якості переживання.

В сучасній системній терапії акцентується значущість контексту та сенсу для розуміння клієнта. Як пишуть Дж. Ефран, Р. Льюкенс, М. Льюкенс, все сказане спирається на певну традицію та має сенс тільки в рамках цієї традиції. Якщо вирвати щось із контексту, то воно втратить сенс. Якщо помістити це в новий контекст, то воно буде означати щось інше [4]. Отже, будь-яке знання, що має сенс, є контекстуальним, причому більша його частина є невербальною та носить емпіричний характер. При цьому у Власному Мовленні існує свій самобутній контекст, не зрозумілий іншим, цей контекст створений власною внутрішньою традицією, яка породжена досвідом (автобіографією) клієнта. Афективно-вольова основа будь-якої думки – це те, що приховане в підтексті. Психотерапевт завдяки психотерапевтичному сетінгу створює Зону найближчого розвитку клієнта (це зона, де «я ще сам не можу і не знаю, але можу і пізнаю за допомогою іншого»).

Розглядаючи Власне мовлення, ми не можемо не говорити про роль Іншого та Інших у формуванні «власного мовлення». Зовнішнє мовлення іншого, зовнішні діалоги та полілоги Інших шляхом інтерналізації стають частинами внутрішнього мовлення людини. («Це зараз Ви говорите чи Ваша мама?»).

Так, відомою є фраза Лакана, французького психоаналітика: «Позасвідоме – це мовлення іншого» (Lacan, 1953). Тим самим, Лакан показав, що наші стосунки опосередковуються нашою мовною діяльністю. Ще до свого народження людина потрапляє під вплив мовленнєвого поля інших людей, які виражають своє відношення до його появи на світ і вже чогось очікують від нього. Це мовлення інших людей – мовлення Іншого і формує символічне суб'єкта. Отже, можна стверджувати, що *Конструкти мають подвійну природу: вербальну і символічну* [2].

Таким чином, від зовнішніх діалогу та полілогу формується внутрішній діалог та полілог. Ми вбачаємо, завдання терапії – подолання людиною її відчуження від самої себе. Тільки, коли терапевт почув мовлення Іншого в мовленні клієнта, він через поліфонію тропів мовлення клієнта може вести клієнта до диференціації його справжніх власних бажань від нав'язаних йому ідей та ідеалів, оформлених в домінуючий культурний дискурс, притаманний даному соціуму в теперішній час. Мовлення терапевта може бути мовленням Іншого або внутрішнім мовленням клієнта. Наприклад, навіювання (гіпноз) спрацьовує – коли мова терапевта співпадає стає внутрішнім мовленням клієнта. Мова забезпечує складні узгодження дій в соціальній спільноті, але при цьому, мова не є каналом «об'єктивної» інформації, мова метафорична та передає невербальні свідчення, що можуть бути зрозумілими лише в рамках культури (Е. Морган) [3]. Зовнішній полілог створює культурно-суспільні Тексти. Масова культура є «карнавально» різномовною (М.М. Бахтін), яку домінуючий культурний канон намагається подавити. Чим сильніша віра в єдність і урегульованість культурних мов, тим легше маніпулювати свідомістю суспільства, нав'язуючи йому цінності, які закладені у начебто загальноприйнятих та загальнообов'язкових для всіх членів суспільства «кодах» мислення і поведінки. люди досить легко піддаються впливу домінуючого в суспільстві дискурсу (це ті культурні теми, які стають провідними, при цьому вони часто бувають вельми шкідливими

Отже, Культура створює власні гіпертекст, текст, підтекст та інтертекст (ці терміни з'явилися в теоріях пост структуралізму). У трактовці Тарановського і його послідовників, "підтекст" виконує інтегруючу функцію в тексті, в який він

інкорпорований, тобто наявність підтексту дозволяє побачити смислові мотивування, які пояснюють зв'язок між окремими елементами тексту, який після усвідомлення присутнього підтексту стає більш зв'язним та осмисленим.

У просторі психотерапії: текст – це проблема/запит клієнта та форми комунікації і взаємодії між терапевтом і клієнтом; підтекст - це стосунки (і особистісні мотиви) учасників психотерапії, клієнт - психотерапевт); інтертекст – мішанина з різних текстів у внутрішньому мовленні клієнта і терапевта; гіпертекст – культура.

Інтертекст – розмиває границі тексту і порушує міф про єдність та цілісність тексту, його смислові контури є невизначеними та змінними. У просторі цього тексту різні висловлювання, що були запозичені з інших текстів не доповнюють, але пересікають та нейтралізують одне одного (Ю. Крістева). Кожний новий вислів «пишеться» як палімпсест, зверх попередніх висловлювань.(це безкінечне переплетення в голові клієнта – переплетення різних фрагментів з різних текстів різних авторів, які необхідно розплутати як різнокольорові стрічки з різних клубочків і знайти ці нашарування).

Наявність у внутрішньому полилозі людини нашарувань з різних культурних текстів може суттєво обмежувати розвиток Власного мовлення і спрямовувати людину не на розуміння і втілення власних справжніх бажань, а формувати псевдо бажання. Так, нарративні терапевти вважають за необхідне допомогти людині відділити себе від домінуючого культурного нарративу, котрий людина інтерналізує, аби відкрити простір для альтернативних історій свого життя і про своє життя.

Коли між собою спілкуються двоє людей і більше – тоді необхідне прояснення і узгодження пояснень значення поведінки кожного із учасників спілкування. Поведінка також є мовленням, але вона часто має ознаки егоцентричного та внутрішнього мовлення і тим самим є незрозумілою для інших і викликає різноманітні інтерпретації у інших людей (оскільки думка - значення без слів, то в поведінці – прояви думок, але немає усвідомлення і розуміння – чого я (він) робить саме так, тільки через мовлення ми отримуємо усвідомлення і розуміння. Для того

аби це відбулося – повинно відбутися перетворення думок в слова і мовлення). Терапевт інтерпретує поведінкові та симптоматичні прояви клієнта певним чином, і цим долаються розриви у різних площинах свідомості.

Таким чином підтвердилася наша гіпотеза, що під час терапії відбуваються наступні етапи змін у Власному мовленні клієнта:

1. Розгортання внутрішнього мовлення клієнта під час психотерапії.
2. Диференціація, відокремлення і усвідомлення різних нашарувань у внутрішньому мовленні (текстів батьків, соціуму, тощо).
3. При розвитку спільної системи «клієнт - психотерапевт» створюється єдиний, спільний смисловий простір.
4. Психотерапевт завдяки психотерапевтичному сетінгу створює Зону найближчого розвитку клієнта.
5. Створення клієнтом нового зовнішнього Монологу і запис цього нового монологу у Внутрішнє мовлення шляхом інтеріоризації.

Отже, ці етапи є послідовними «сходінками» внутрішніх перетворень.

Висновки:

1. Отже, у кожної людини існує власний мовленевий простір, до складу якого входять різні види мовлення: зовнішнє мовлення, егоцентричне мовлення, внутрішнє мовлення, усне і письмове, інтеріоризоване мовлення Інших, фрагменти культурних текстів. Зміст складових цього мовленєвого простору формує Власне мовлення людини.

2. В процесі психотерапії відбувається розшифровка внутрішнього мовлення і його перекодування, оскільки думка виражена словом, доведена таким чином до іншої людини, обговорена разом із нею стає осмисленою і усвідомленою і може бути переосмислена. Завдяки цьому розкриваються значення і смисли думок і декодуються вербальні та символічні основи ментально-афективних конструктів.

3. У процесі терапії на першому її етапі відбувається процес, зворотній процесу індивідуального генезису мовлення, а потім – відповідний генезису мовлення, але ці процеси стають можливими тільки завдяки переплетенню різних етапів цього процесу з постійним терапевтичним діалогом.

Список літератури

1. Выготский Л.С. Мышление и речь // Собр. соч. в 6-ти томах. – М.: Педагогика, 1982. – Т. 2: Проблемы общей психологии. – С. 5-361.
2. Лейбин В.М. Психоанализ: проблемы, исследования, дискуссии / В.М. Лейбин. – М.: «Канон+», 2008. – 768 с.
3. Морган Э. Что такое нарративная терапия? Легко читающееся вступление / Э. Морган. – СПб. : Питер, 2005. – 231 с.
4. Эфран Дж. К вопросу о том, когда следует отличать стол от дивана / Семейная психотерапия / Дж. Эфран, Р. Льюкенс, М. Льюкенс: пер. с англ. – СПб.: Питер, 2000. – С. 77-98.